

**AMIR TEMURNING XORAZMGA QILGAN YURUSHLARI VA UNING
OQIBATLARI (NIZOMIDDIN SHOMIY VA SH. ALI YAZDIYNING
"ZAFARNOMA" ASARI ASOSIDA)**

Axmedov Sanjar Bektemirovich

Ilmiy rahbar tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Boboxodjayev Ubaydillo Izatullayevich

Perfect University Ijtimoiy fanlar Tarix (2-bosqich talabasi)

Annotatsiya: *ushbu maqola Amir Temurning Xorazmga yurishlari. Amir TemurXorazmni buysundirish uchun qilgan harakatlari va 5 marta qilgan yurishlari hamda Xorazmning hukmdorlari bilan qarindoshlik aloqalarini o'rnatishi, Xorazm hukmdoriari bilan olib borgan munosabatlari va ikki hukmdor o'rtasidagi elchilik aloqalari haqida to'xtalib o'tilgan.*

Kalit so'zlar: *Amir Temur, Husayn So'fi, Yusuf So'fi, fasil, hisor, Kat, Jaloliddin Keshiy, Samarqand, Shayx Ali, O'zbek.*

Amir Temur mamlakatni o'z tasarrufiga kiritgandan so'ng amirlar va no'yon¹ lar bilan ittifoqlikda mamlakat taxtini va podsholikni Suyurg'otmishxon²ga topshirdi. Amir Temur mamlakatni begonalar qo'lidan xalos qilib saltanatni esa Chig'atoy xonadoni vakiliga topshirib ularning qonun-qoidalarini tiklagan vaqtda amir Husayn So'fi Kot³ va Xivani o'z tasarrufiga olganiga 5 yil bo'lgan edi. Amir Sohibqiron amir Husayn So'figa Alfa Tovochi boshchiligidagi elchini yuborib xabar qildi: "Bu ikki mavze Chig'atoyxonga tegishlidir, shuning uchun bu (mavze)larga nimaiki taaluqli bo'lsa, barchasini podshoh devoni tasarrufiga kiritgin, toki (podshohona) marhamatu mehribonlikka sazovar bo'lib, ikki orada do'stlik yo'li ochilsin va birlik omillari muhayyo bo'lsin".^{4,5} Husayn So'fi bunga javob qildi, "Men bu viloyatni qilich bilanolibmen, yana qilich bilan mendan olgaylar".¹¹ Bu so'zlar Amir Temurning qulog'iga yetishi bilan mavlono Jaloliddin Keshiy Amir Temurdan ijozat so'rab Xorazmga yo'l oldi. Husayn So'figa nasihatlar va hadislar bilan tushuntirib munosabatlarni tinchlik yo'llari bilan hal qilishni aytadi. Lekin Husayn So'fi nasihatlarni qabul qilishdan bosh tortdi.

Xorazmga birinchi marta qilgan yurishi: Bundan xabar topgan Amir Temur lashkarlarni bir joyga yig'ib qurol-aslaha, ot-ulov bilan taminlab Xorazmga tomon yurish boshladi. Tog' Adog' va Sepoya⁶ mavzesidan o'tganda dushman

¹No'yon(no'yin) - turk-mo'gul xalqlari orasida xonzoda, ulug' amir, noib,tuman (o'ng ming kishilik lashkar)boshlig'i ma'nolarida qo'llanilgan.

² Movarounnahr taxtiga AmirTemur tomonidan nomigagina tayinlangan Chingizxon avlodiga mansub xon 1370- 1378-yillarda hukmronlik qilgan.

³ Kot(Kat)- Amudaryoning o'ng sohilidagi Shahar, Xorazmning qadimgi poytaxti, hozirgi nomi Beruniy shahri, Qoraqalpog'istondagi Beruniy tumanining markazi.

⁴ Nizomiddin Shomiy. Zafarnoma. - T.: "Fan" nashriyoti. 2019-yil. 89-b.

⁵ Nizomiddin Shomiy. Zafarnoma. - T.: "Fan" nashriyoti. 2019-yil. 89-b.

⁶ Chorjo'y bilan Darxonota oralig'ida joylashgan mavze.

qo'shinining qoravul qismi bilan to'qnash keladi. Qoravul qismi ustidan g'alaba qozonib Kot shahri tomon yo'lda davom etadi. Kot shahrida Husayn So'fi tomonidan Bayramxo'ja yasovul shixna⁷ qilib tayinlangan edi. Muayyad qozi esa Bayramxo'ja yasavulga hukmronlikda sherik edi. Amir Temurning lashkarlari hisor yaqiniga yetib kelganda nochor darvozalarni berkitdi va arroda, tiri charxlar⁸ini tayyorlab turdi.

Amir Temur mudofaa devorlariga yaqinlashib askarlarga o'tin, xashak yig'ib kelib xandaqni to'ldirishni buyuradi va Ko'cha Malikka birinchilardan bo'lib xandaqdan o'tishni buyuradi. Ko'cha Malik esa bundan bosh tortadi. Keyin Xumori yasovulga tushushni buyuradi va undan keyin Mubashshir, Toyxo'ja ham unga ergashadi. Shu tarzda qo'shin xandaqdan suv kechib o'ta boshlaydi. Lashkarlar orasidan Shayx Ali fasil⁹ tepasiga chiqdi va qo'shin qal'a devorlarini har tomonidan buzib kira boshladi. Dushman qo'shinini yengib mol-mulklarini talon- taroj qildi va Samarqandga yubordi. Amir Temur qo'shinining qolgan qismi bilan Xorazmga tomon yo'l oldi. Ko'cha Malikning aybi uchun esa uni cho'p yasoq etdi va eshakning dumiga bog'lab Samarqand tomon haydadilar. Amir Temur amir Giyosuddin tarxon, Yusufshoh Xoja va amir Tumonni lashkarga mang'loy etib tayinlab Xorazmga yubordi. Lashkar Jo'yi Gurlanga yetganda Menglixo'ja va Keshik bilan jang qilib yo'lida uchraganni barchasi talon-taroj qilindi.

Husayn So'fi qal'aga kirib dushman bilan sulh tuzish yo'lini tanlaydi. Shu vaqtda Husayn So'figa Kayxusrav¹⁰ elchi yuborib dushmanga qarshi kurashishga undaydi. Yuborgan xabarida: "Zinhor unga ishonma do'stlik eshigini ocha ko'rmagin. Lashkar to'plab, darvozani ochda, tashqari chiq, men esa bu tarafdin boraman va birgalashib dushmanni daf qilamiz"¹¹- dedi. Husayn So'fi Kayxusravni so'zlariga ishonib Jo'yi Qovun suvi¹² labida qo'shini saf tortdi. Bundan xabar topgan Amir Temur qo'shini dushmanga yuzlandi va ularning maymana va maysara qismi orasta qilingan, Qovun suvi esa fosila edi. Ikki tomon qo'shini bir-biriga qarama-qarshi turganlarida Abochi, Sori Bug'o va Jirg'out suvga ot solib urushni boshladi. Barcha amirlar va lashkarlar suvdan o'ta boshladi bular orasida Elchi Bahodir suvga sho'ng'ib vafot etadi. Bir qancha vaqt o'tib Amir Temurning lashkarlari qayta jam bo'lganda son-sonoqsiz o'ljalar bilan qaytadi. Bir necha kundan keyin Amir Temurni oldiga elchi kelib Husayn So'fi o'lganligi va uning o'rniga Yusuf So'fi o'tirganligi haqida xabar berdi. Yusuf So'fi va Amir Temur o'tasida elchilar orqali aloqa o'rnatilib barcha muoammolar qarindoshlik aloqalarini o'rnatish bilan yakunlandi. Amir Nangqudoyni o'g'li Oq So'fi¹³ podshoh

⁷ Shixna - shaharda tartib saqlash ishlar bilan shug'ullanuvchi harbiy mansabdor.

⁸ Tiri charx - aylanib o'zi o'q otadigan harbiy qurilma.

⁹ Fasil - qal'a va boshqa mudofaa inshootlar devorlari oldidan qurilgan yana bir tashqari devor, oraliq joy.

¹⁰ Xuttalon hokimi 1372-yilda o'ldirilgan.

¹¹ Nizomiddin Shomiy. Zafarnoma. - T.: "Fan" nashriyoti. 2019-yil. 91-b.

¹² Sh. Ali Yazdiy yozishicha xorazmdan ikki farsax masofada joylashgan.

¹³ Xorazm hukmdorllari Yusuf So'fi va Husayn so'filarning birodari.

O'zbek¹⁴ning qizini nikohiga olgan edi, Xonzoda O'zbekning nabirasi edi. Xonzodani Amir Temur o'g'li Jahongirga so'rattirdi. Bunga Yusuf So'fi rozi bo'ldi. Amir Temur qo'shini bilan Samarqandga qaytadi va qishni o'z taxtgohida qaror topib o'tkazdi va lashkarlariga uyga ketishga ruxsat beradi.

Xorazmga ikkinchi yurishi:

Yusuf So'fi gapidan qaytib, Kot shahriga qo'shin tortib aholisini tarqatib yubordi. Bundan xabar topgan Amir Temur hijriy 775(1373-1374) yil bahori aynan 1374-yil bahorida san-sanoqsiz lashkar bilan Xorazmga yo'l oldi. Yusuf So'fi Amir Sohibqironning kelayotganini eshitib qilgan ishlaridan pushaymonda bo'lib Xonzodani sep-molini tayyorlab tezlik bilan yuborishni maqbul ko'rdi. Hijriy 776-yil (1374-1375-yil) Amir Sohibqiron amir Dovud, Yodgor Barlos va Uzun Uljaytularni podshohona hadyalar va nodir buyumlar bilan Xorazmga yubordi. Husayn So'fi mehmonlarni ulug'lash, hurmatlash vazifalarini bajo keltirib, Xonzodani Samarqand tomon yuboradi. Amir Temur Xonzodaning kelayotganini eshitib hurmatlash va ulug'lash vazifalarini bajo keltirib Qurtg'o xotunni istiqbolga chaqirdi. No'yonlar, amirlar, qozilar, ulamolarni uning istiqboli uchun Kotga yuboradi va Xonzodani izzat-ikrom bilan Samarqandga olib keldi.

Xorazmga uchunchi yurishi:

Hijriy 778-yilda 1377-yilning mart oyida Amir Temur Xorazmga yurishni boshladi va elchi yuborib (ma'lum qildi): "Madomiki itoat etish va el bo'lish da'vosini qilar ekansizlar, ul diyor amirlari bilan ittifoqlikda lashkarlar jam qilib muborak o'rduga hozir bo'linglar". Yo'l-yo'lakay amir Sori Bug'o, Odilshoh, Xitoy bahodir va Elchi Buyoni o'ttiz ming kishi bilan dug'lot aymog'idan bo'lgan mug'ul hukumdori Qamariddin (1368-1389)ga qarshi jo'natadi va o'zi Xorazm tomon yurib Sepoya hududiga yetadi. Aynan shu vaqtda Amir Sohibqironning amirlari xiyonat qilishni boshladi. Dastlab T urkon Omuya suvi tarafdin qochib ketadi. T urkonni qochganini sezib qolgan Po'lod ortidan quvlashga tushadi va yetib olib boshini tanasidan judo qildi. Ko'p o'tmasdan Odilshoh, Xitoy bahodir, Elchi Bug'o va Sori Bug'o bilan birlashib hammalari qipchoq va jaloyir elidan lashkar to'plab Amir Sohibqironga qarshi chiqadilar va Samarqandni qurshab olishni boshlashadi. O'troq aholi Samarqandni qamal qilishga yo'l qo'ymaydi. Bu vaqtda qo'rg'on hokimi Oq Bug'o bahodir edi, u Amir Temurga xabar yubordi. Bu vaqtda Amir Temur Kotdan o'tib Xosga yetgan edi. Samarqanddan yuborilgan xabarni eshitib Jahongirni bosh qilib Samarqandga qo'shin yuboradi va o'zi ham Jahongirning izidan yo'lga chiqadi

Jahongir Buxoroga yetganda, Amir Temur esa Raboti malikka¹⁵ yetgan edi. Amir Temurning qo'shini ko'pligini bilgandan so'ng xiyonat qilgan amirlar O'zbek viloyatiga ketadilar va O'rusxonni huzurida panoh topadi.

Xorazmga to'rtinchi marta yurishi:

Yusuf so'fining o'ylamasdan qilgan ishlari va kaltabinlik tufayli Buxoroga

---

¹⁴ O'zbekxon - Oltin o'rda xoni 1312-1340

¹⁵ Jizzax viloyati Zomin tumanidagi Ravot qishlog'i.

lashkar yuboradi. Lashkarlar ba'zi viloyatlarni talon-taroj qildilar. Buning natijasida Amir Temur Jaloliddin Bahodirni elchi qilib yuborib, Yusuf So'figa dedi: "O'rtamizdagi ittifoqlik va qarindoshlikdan keying bu muxolifatga sabab nima?"¹⁶ Yusuf So'fi elchiga javob qaytarmay, uni ushlab bandi qilishdi. Amir Temur yana bir maktub yo'lladi, unda: "Elchiga o'lim va bandilik yo'qdir, elchining gardanidagi vazifa buyruqni aniq qilib yetkazishdan boshqa narsa emas. Mening elchimni qaytarib yubor"¹⁷ deb yozib yana bir choparni yuboradi. Yusuf So'fi choparni ham tutib bandi qildi va To'y Bug'oni lashkar bilan Buxoroga yubordi. Ular turkmanlarni tuyalarini o'g'irlab qaytdilar bundan xabar topgan Amir Temur hijriy 781 (1379-1380) yilda lashkar tuzib Xorazmga yo'l oldi. Turkular Ko'hna daryodan o'tib shaharni ikki tomondan o'rab oldi. Yusuf So'fi Amir Temurga noma yo'lladi, mazmuni: "Qachongacha ikki tomondan musulmonlar azob chekadilar va o'rtada halok bo'lib ketadilar hamda ikki shaxsning nafi tufayli bir jahon xarob bo'ladi? Vazifa shulkim, men va sen ikkimiz maydonga chiqaylik va bir birimiz bilan olishib ko'raylik, qaysi birimizning baxtimiz chopsa, o'sha g'olib kelgay va musulmonlar bu mashaqqatdan xalos bo'lgaylar"¹⁸. Amir Temur bu gapdan xursandligini ko'rsatib shunday dedi: "U insof yuzasidan so'ylaydir, bundan ortiq so'zni tasavvur qilib bo'lmas. Men O'zim hamisha orzuda edim, biroq taklif qilib aytсам qabul qilmasmikin deb andisha qilardim. Bu juda to'g'ri so'z, undan bosh tortmaymiz"¹⁹. Shu so'zlarni aytib Amir Temur Yusuf So'fini oldiga bordi va unga dedi: "Men sening iltimosing bilan keldim. Sen ham tashqari chiq ko'raylik-chi, ulug' Tangri hazrati kimga Nusrat va zafar berarkin". Bu gaplarni eshitib Yusuf So'fi qo'rqdi va qal'adan tashqari chiqmadi.

Shu vaqt Termizdan Amir Temur huzuriga yangi pishgan qovun keltirdilar. Amir Temur Yusuf So'fi garchi o'rinsiz men bilan muxolifat qilgan bo'lsa ham oramizda qarindoshligimiz bo'lgani uchun birinchi qovunni usiz yeyiz joiz bo'lmasa kerak deb oltin toboqchaga solib qovunning bir qismini unga yubordi.

Yusuf So'fi esa qovunni suvga tashlab, oltin toboqchasi darvozabonning biriga baxshida qildi va darvozani ochib urush boshladi. Kechgacha urush bo'ldi va manjaniqni tayyorlashga ishorat bo'ldi. Manjaniq toshi bilan qo'rg'on burjida solingan Yusuf So'fi ko'shkini yiqitdilar va 3 oy muhosara muddati cho'zildi. Shundan keyin Yusuf So'fi vafot etdi. Amir Temur Samarqandga qaytib Kesh shahrini qurilishiga farmon berdi va shu o'rtada Oq Saroyni ham qurdirdi. Oq Saroyni peshtoq va ravoqlarini Ayyuq(yulduzlarga) yetkazdilar, biron kimsa jahonda unday bino qurdirmagan va ko'rmagan ham edi.

Xorazmga beshinchi marta yurishi:

Hijriy 790 (1388-yil mart- aprel) yilda Amir Temur Xorazmga yurish qildi. Egri yer mavzeyiga tushdi va Kuncha o'g'lon va Temur Qullug' o'g'lonni Shayx Ali bahodir va Shayx Temur bahodirga qo'shib qo'shinni mang'loy qismiga boshchi

¹⁶ Nizomiddin Shomiy. Zafarnoma. - T.: "Fan" nashriyoti. 2019-yil. 107-b.

¹⁷ Nizomiddin Shomiy. Zafarnoma. - T.: "Fan" nashriyoti. 2019-yil. 107-b.

¹⁸ Nizomiddin Shomiy. Zafarnoma. - T.: "Fan" nashriyoti. 2019-yil. 107-b.

¹⁹ Nizomiddin Shomiy. Zafarnoma. - T.: "Fan" nashriyoti. 2019-yil. 108-b.

qilib yubordi. Iyd Xo'jani qorovullikka yubordi u orqali dushman haqida ma'lumotlarga ega bo'lib turdi. Amir Temur Ilig'mish o'g'lon va Sulaymon So'fiy Xorazmdan qochgani haqida xabarni eshitib ortidan Mirzo Mironshoh va u bilan birgalikda Muhammad Sultonshoh, Shamsiddi Abbas, Uch Qora bahodir, Yug'u Temur va Sevinchak bahodirni yubordi. Amir Temur Xorazmda bir necha kun yurib Xorazm xalqini Samarqandga ko'chirishni buyuradilar va shaharni buzib o'rniga arpa ekishni buyuradi²⁰. Uch yildan keyin Xanqi Qovchinning o'g'lini Xorazmga yuborib qal'a bunyod ettiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. I.Nizomiddin Shomiy. Zafarnoma. - T.: "Fan" nashriyoti. 2019-yil.
2. Sharafiddin Ali Yazdiy. Zafarnoma. - T.: "Sharq" nashri

---

²⁰ Sharafiddin Ali Yazdiy. Zafarnoma. - T.: "Sharq" nashriyoti. 1997-yil. 119-b.